

**ФУНДАЦІЯ КНЯЖНИ ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ ЯК ДОБРОЧИННА ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРІОДУ
І СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

У статті розкривається діяльність однієї з маловідомих доброчинних організацій на території України – фундації княжни Тетяни та її роль у соціальному захисті дітей у період I світової війни

Проблема доброчинності та меценатства, закладена в самій істоті слов'янських народів, має глибоке історичне коріння та ментальнісну основу. До того ж, доброчинність виступає серйозним соціалізуючим чинником у площині взаємин дитини та соціального середовища як мезочинник формування соціальної компетентності. До головних чинників процесу соціалізації на мікрорівні, як відомо, відносять сім'ю та найближче середовище спілкування; на мезорівні – тип поселення, навчального закладу, етнічну належність тощо. Макрорівень займають ще більш глобальні соціальні чинники. Таким же соціокультурним феноменом, як доброчинність чи меценатство (як специфічні вияви соціального захисту дитини, віддільні чи невіддільні від інституалізованих його форм), - у сучасній соціально-педагогічній науці місця не визначено.

Тому історико-педагогічний аналіз вказаних соціокультурних феноменів дозволить (окрім введення в науковий обіг та наукової систематизації масиву історико-педагогічного знання) представити нову, доповнену та уточнену модель соціалізації особистості у соціальній системі з сучасними параметрами – культурними, етнічними, геополітичними, екологічними тощо.

Науковий (історико-педагогічний, соціально-педагогічний, соціологічний, історичний, філософський, теологічний) інтерес до проблеми місця, ролі та можливостей використання системи доброчинності та меценатства у сфері освіти не є випадковим з огляду на те, що система доброчинності у будь-якій соціальній системі виконує необхідну функцію заповнення патерналістської частини соціальної політики [1].

Наукові дослідження доброчинності у сфері освіти представлені працями вітчизняних та зарубіжних науковців *минулого* (Батюшкова П.М., Братчикова А.В., Каретникова С.М., Тарнавського Н.М., Теодоровича М.І., М.Аркаса, Д.Дорошенка, М.Грушевського, О.Єфіменко, М.Костомарова, В.Королюк, М.Лещенко, Г.Марахова, І.Рибалка, А.Ролле, Я.Корнецького, Л.Лісецького, М.Драгоманова та ін.) та *сучасності* (Іванова М., Гонтара О., Войналович О., Бовуа Д., Кондрацького А., Єременко Т., Сухомлинської О., Євтуха Б., Лепського Я., Еберхардта П., Заштовта Л., Ковалинського В., Коваль Л., Зверєвої Н., Тетерського С., Овчарової Н., Ярмаченка М., Березівської Л., Гончаренка С., Калениченко Н. та ін.).

Однак системного дослідження сутності та особливостей доброчинності саме у сфері освіти у певні періоди її функціонування на території України немає.

Загалом є всі підстави вважати, що доброчинна діяльність у сфері освіти в Україні стала *системною* у другій половині XIX століття. На той час вона вже була досить різноманітною – доброчинні товариства і фундації, організації, що об'єднували людей за місцем проживання, трудовою діяльністю. Особливої популярності набули ті недільні школи, де навчання було безкоштовним, а праця вчителів – не оплачувалася. А почалася така системна діяльність задовго до вказаного періоду, зі створення відомства імператриці Марії Федорівни. Воно зародилося з кількох закладів, створених у 60-ті рр. XVIII століття Катериною II на пропозицію Івана Бецького. Потім з'явилися виховні будинки у Москві та Санкт-Петербурзі, товариство виховання благородних дівчиць у Смоленському монастирі. Після цього діяльність розповсюдилася на Україну – Харків, Миколаїв, Сімферополь, Севастополь тощо. Так, у 1811р. у Харкові було відкрито інститут благородних дівчиць як заклад Імператриці Марії, у 1826р. – Миколаївське училище для дочок нижчих чинів Чорноморського флоту, у цьому ж році – таке саме училище у Севастополі. У 1826р. засновано будинок для подорожніх Таранова-Белозерова у Сімферополі. Зауважимо, що Правобережна Україна залишилася осторонь цього процесу – там доброчинність як громадянська функція належала передусім до найзаможніших представників польської громади.

Сучасники імператриці Марії Федорівни захоплено сприймали її діяльність. Так, В. Карамзін вважав її кращим міністром освіти в Росії, а О. Пушкін назвав зразком смиренномудрості, міністром доброчинності.

Члени сім'ї імператриці продовжили її діяльність. Її дочка, Марія Павлівна, герцогиня Саксе-Веймарська, створила організацію попечительства над народним добробутом у Саксе-Веймарі. Друга дочка, Катерина Павлівна, під час війни 1812 року організувала госпіталі. Син імператриці Марії Федорівни Олександр I заснував Імператорське Людинолюбне Товариство.

Станом на 1855р. у Російській імперії було 365 навчальних закладів, 40 лікувальних, виховних будинків і доброчинних притулків. Доброчинною діяльністю на той час займалися кілька товариств загальнодержавного рівня: Дамське попечительське товариство, Попечительство про народну тверезість, Товариство попечительства про зіпсованих дітей (Общество попечения об испорченных детях).

Значну допомогу дітям-сиротам, дітям з незаможних сімей надавали приходські доброчинні організації. Приходська доброчинність була спрямована не лише на підтримання богаділень для людей похилого віку, але й на утримання притулків для дітей.

Притулки того часу не надавали, звичайно, необхідного рівня соціальної компетентності дітям, що були позбавлені її формування у мікросоціумі своєї родини. Однак у таких закладах їм забезпечувалися харчування, догляд й елементарне навчання. Крім того, у притулку можна було отримати початкові навички якоїсь професії. Приходські притулки того часу можна умовно поділити на стаціонарні та денні.

Доброчинна система у сфері освіти та опіки над соціально незахищеними дітьми значно поліпшила темпи розвитку у той час, коли стали створюватися земства. Так, по всій території Російської імперії кількість сирітських притулків з 1861 по 1891рр. збільшилася у два рази.

Вдосконалення системи освіти значною мірою залежало й від дворян та різночинців. Процес соціального виховання у другій половині XIX століття став предметом зацікавленості дворянських, християнських та жіночих попечительських товариств.

На початку XX ст. у Києві було створене Товариство сприяння початковій освіті, споруджено Народну аудиторію, де проводили публічні медичні читання, організовували богадільні для старих людей, які не мали родин і засобів до існування. В унікальному дореволюційному "Календарі-довіднику Києва" майже на 50 сторінках названо благодійні заклади міста.

Перед початком I світової війни існувало вже досить багато форм доброчинності у сфері освіти, а саме:

- *едукаційні фонди* (головним чином, на Правобережжі), які залишилися з часів існування Комісії Едукації Народової (своєрідного прообразу російського міністерства освіти); так, найзначнішим серед них був на початку XIX століття фонд родини Олізарів;
- *стипендіальні фонди* та іменні стипендії; так, наприклад, в університеті св.Володимира (який, як відомо, був переведений з Кременця після ліквідації Кременецького ліцею) станом на 1912р. існували стипендії генерала Д.Г.Бібікова, М.І.Пирогова, Великої княгині Марії Олександрівни, Н.С.Афанасьєва тощо; такі стипендії виникали або з певного капіталу, наданого навчальному закладові самим засновником стипендії, або ж створювалися з суми капіталів якоїсь кількості осіб, які бажали надати стипендії ім'я відомого політичного чи наукового діяча;
- *доброчинні кошти із заповітів* заможних громадян міста чи регіону, а також із так званих "виморочних" капіталів; останні склалися з майна та коштів покійного викладача навчального закладу, якщо він не залишав заповіту чи не мав спадкоємців;
- *доброчинні кошти – нагороди за особливі успіхи* у вивченні певних наук; так, наприклад, студенти університету св.Володимира мали можливість отримати нагороду за кращий твір (4% від капіталу 6600 руб., тобто 266 руб. щорічно); доброчинна пожертва надвірного радника Ф.Д.Василевського передбачала 244 руб. нагороди за наукове відкриття студента університету тощо;
- *доброчинні пожертви на матеріальну допомогу незаможним студентам* – їх могли надавати як особи, які називали себе, так і невідомі громадяни міста;
- *доброчинні пожертви на честь певної пам'ятної дати*, як-от зібраний лікарями випуску 1873р. капітал на відзначення 25-річчя відкриття університету св.Володимира на потреби гістологічної лабораторії та допомогу студентам;
- *доброчинні пожертви на розвиток певного напрямку освітньої діяльності* чи певного структурного підрозділу навчального закладу; так, Харківський технологічний університету отримав 1000 руб. пожертви від вдови старшого радника С.І.Ловцова на розвиток університетської бібліотеки [8, 21-28].

Період першої світової війни є досить специфічним етапом, коли соціум набув кризового вигляду і способу існування, в тому числі у контексті освітніх процесів на території України. Тому поява великої кількості біженців та місцевих незахищених верств населення спричинила до створення доброчинних товариств, серед яких особливе місце належить фундації (комітету) Її Імператорської Величності Великої княгині Тетяни Миколаївни

Перша світова війна призвела до кризи основних соціальних інститутів російської держави, але заодно вивільнила позаінституційні частки шкільництва: приватної, сімейної, оказіональної освіти. Цей період (1914-1917рр.) можна характеризувати як час творення нетипових навчальних закладів на кількох освітніх паралелях: початкової, середньої та професійної освіти.

Загальна кількість біженців, які переїхали на територію західних губерній, була такою:

- до Волинської губернії – 160 000 осіб, в тому числі до Житомира – 3 507;
- до Київської – 41 694, до Києва – 24 192 осіб;
- до Подільської губернії – 4 226.

Як бачимо, на Правобережжі основний наплив біженців припав на Волинь. Більша кількість їх прибула лише до Катеринославської губернії на території України [2].

У максимально короткий термін на Правобережній Україні створилися більше тисячі початкових шкіл, кілька десятків середніх [3].

Особливе місце серед громадських доброчинних організацій періоду першої світової війни, з якими активно співробітничала місцева громада, зайняла фундація княгині Тетяни. Ця фундація стала своєрідним зв'язуючим осередком між доброчинними структурами царської Росії та місцевою громадою у сенсі доброчинної допомоги дітям, які опинилися у категорії біженців і прибули з Польського Королівства або із західної частини Правобережної України. Дозвіл на відкриття першої середньої школи на Правобережній Україні був отриманий за допомогою цієї ж фундації, яка була покликана опікуватися біженцями і мала безпосередню підтримку при царському дворі. У кінці жовтня 1915 року фундація дістала дозвіл Міністерства освіти Росії на організацію середньої освіти для біженців [3].

У короткий час було створено осередки фундації у всіх регіонах України. Розглянемо діяльність деяких.

Київське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни розпочало свою діяльність 15 січня 1915 року. У перший час своєї діяльності комітет надавав біженцям лише грошову допомогу. Комітет організував цілу низку доброчинних зборів коштів. Потім діяльність комітету розширилася. Він виявляв опіку над біженцями Києві та області. Для організації допомоги дітям комітет нав'язав співробітництво з Фребелівським това-

риством у Києві і Лігою Захисту Дитинства. Було відкрито 3 середні навчальні заклади і 5 початкових шкіл для дітей-біженців. Загалом Київське відділення Комітету разом з довіреними йому школами у 1915-1916 н.р. нараховували близько 15 000 учнів обох статей [4].

Для старших підлітків та молоді були влаштовані майстерні. Першою з таких майстерень стала швацька. У ній протягом року було виготовлено 32 218 одиниць різного одягу. Цей вид трудової доброчинності став популярним, тому було відкрито згодом ще дві швацькі майстерні та взуттєва. Учнями останньої стали діти біженців (25 підлітків) [5]. З дітей підліткового віку організовувалися також артлі (натирачів підлоги, вантажників і лісорубів).

Для медичного обслуговування дітей-біженців було засновано лікарню на 150 ліжок. Особливо загрозливою стала ситуація з сипним тифом та коклюшем. Тому при комітеті була створена Комісія допомоги дітям, яка об'єднала 10 громадських організацій. Вона опікувалася 5 карантинами, 19 притулками-яслами, 4 дитячими лікарнями для біженців. Для того, щоб батьки змогли відшукати своїх дітей, яких втратили під час переселення, Комісія організувала їх фотографування.

На одному із засідань Комітету обговорювалося питання про "спонукання підлітків-біженців до трудової діяльності", оскільки в час війни серйозно збільшилася кількість дітей, які займалися грабунком, попрошайництвом, бродяжництвом. Їх затримували органи правопорядку за "праздношатателство и безписьменность" [6]. Тому комітет зав'язав контакти з т.зв. Судом для малолітніх. Окреслилися два шляхи вирішення проблеми. Один – передати цю справу до компетенції поліції та Особливих судів для малолітніх. Другий – поширити сферу діяльності комітету на таку групу дітей, тобто організувати для них окремий вид доброчинної допомоги – у вигляді трудової взаємодопомоги.

Досвід діяльності таких трудових товариств довів їх життєздатність. Для них були створені гуртожитки, вони могли оволодіти певною спеціальністю. У таких закладах батькам набагато легше було відшукати своїх дітей. Навчальна діяльність таких закладів, на жаль, зводилася до мінімуму. Головним їх завданням було надати дітям житло, харчування і забезпечити їх роботою. Організатори трудових притулків стверджували, що діти там були на диво здоровими: "Переносячи жажливі часом умови дороги, харчуючись як прийдеться, вони майже не хворіли" [6]. А відсутність регулярної освітньої роботи з такими дітьми пояснювалася передусім суб'єктивними причинами, оскільки кожен керівник такого закладу був переконаний, що війна от-от скінчиться і діти повернуться до своїх домівок, продовжувати систематичну освіту за місцем проживання. Крім того, їх статус (культурний, майновий, виховний) був настільки різним, що могло йтися лише про індивідуально орієнтоване виховання, умов для якого комітет не міг створити через брак коштів та зайнятість членів цієї організації. Головною ідеєю трудових притулків стало бажання закріпити у підлітків трудові навички, впевненість у тому, що дитина в стані забезпечити собі який-не який рівень існування в час відсутності (тимчасової чи постійної) батьків. Деякі елементи культосвітньої роботи таких притулків включали можливість користуватися бібліотеками комітету, а також походи до місцевого оперного театру [7].

Подільське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни засноване 18 жовтня 1914 року. З часом заснувалися повітові осередки у Кам'янці-Подільському, Проскуріві, Утиці, Літині, Вінниці, Гайсині, Брацлаві, Могилеві-Подільському, Балті та Ямполі.

Особливою турботою подільського комітету одразу стали діти, школярі, старики, непрацездатні. У Кам'янці-Подільському було відкрито постійний притулок для опіки над дітьми осіб, що постраждали внаслідок військових дій.

Волинське відділення Комітету Великої Княгині Тетяни Миколаївни засноване 31 грудня 1914 року. Відділення створило притулок для дітей, які загудили батьків, а також для повних сиріт на 100 осіб різного віку та національності. У притулку, окрім опіки, дітям забезпечувалося навчання грамоти, письма та рукоділля. Варто передбачити, що серед них були діти різних станів та національностей, що робить фундацію позастановою [7].

Малозабезпеченим біженцям-учням відділення видавало матеріальну допомогу для купівлі підручників та посібників, а також оплачувало їхнє навчання у середніх навчальних закладах. Деякі кошти відділення призначалися також для Волинського товариства боротьби з дитячою смертністю.

Загалом діяльність фундації княгині Тетяни, як і інших громадських організацій, які працювали на користь освіти у період першої світової війни на Правобережжі, не була досить тривалою. На часі ставали інші соціокультурні процеси, спричинені зміною влади та початком нового періоду польського шкільництва на радянському Правобережжі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Навч. посібник. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 256с.
2. Сведения о числе беженцев в империи на 1-го июня 1916г. //Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С. 618.
3. Korniecki J. OŃwiata polska na Rusi w czasie wielkiej wojny. - Wroclaw, 1939.
4. Трудовая помощь подросткам в г.Киеве // Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С.589.
5. Деятельность отделений Комитета Ея И.В.В. Кн. Татианы Николаевны // Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С. 573.
6. Трудовая помощь подросткам в г.Киеве //Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С.596.
7. Деятельность отделений Комитета Ея И.В.В. Кн. Татианы Николаевны //Призрение и благотворительность в России. – август 1916г. – СПб, 1916. – С. 568.

8. Указатель пожертвований по Министерству Народного Просвещения. – Спб, 1912. – 479с.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.03 р.

Сейко Н.А. Фонд княжны Татьяны Николаевны как благотворительная организация периода I мировой войны.

В статье раскрывается деятельность одной из малоизвестных благотворительных организаций на территории Украины – фонда княжны Татьяны по социальной защите детей в период первой мировой войны

Seyko N. A. Fund of great princess Tatyana Nikolayevna as charitable organization of the period of the World War I.

The activity of one of not widely known charitable organizations on the territory of Ukraine – the fund of great princess Tatyana Nikolayevna on social defense of children in the period of the World War I is analused.